

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

POJMOVNIK

Kako povećati uključenost lokalne samouprave u promicanje procesa lokalnog održivog razvoja kroz decentralizirane javne politike i provedbu aktivnosti DEAR-a (Obrazovanje i podizanje svijesti o održivom razvoju).

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Cilj i kontekst

Cilj projekta DEAR STUDENT jest osnaživanje jedinica lokalne samouprave (dalje u tekstu JLS) u smislu bolje osviještenosti o važnosti njihove uloge u procesima održivog razvoja čovječanstva i postizanju aktivne uključenosti građana primjenom pristupa DEAR (Obrazovanje i podizanje svijesti o održivom razvoju) u formalnom obrazovanju i u okviru javnih politika.

Štoviše, projekt se temelji na stavu da su JLS, zbog svoje neposredne blizine s potrebama građana i svoje uloge u savladavanju izazova održivog razvoja na globalnoj razini kroz decentralizirane politike suradnje na održivom razvoju, ključni dionici u promicanju održivog razvoja čovječanstva. Iz tog razloga JLS mogu i moraju igrati važnu ulogu u promicanju aktivnog građanstva u borbi protiv siromaštva, nejednakosti, te socijalne i ekonomske isključenosti, kako bi građani mogli dati potporu javnoj upravi u provedbi kvalitetnih, učinkovitih i kontinuiranih procesa održivog razvoja u okviru decentralizirane suradnje.

Prema tome, kada bi JLS, u okviru aktivnosti DEAR-a, mogle potaknuti uključenost građana u pitanja održivog razvoja, postigle bi veći konsenzus o važnosti angažmana javnosti u pitanjima održivog razvoja, te veću usklađenost politika javne potpore s društvenim, okolišnim, institucionalnim i ekonomskim kretanjima, što bi imalo utjecaja i na njihovu međuzavisnost na globalnoj razini.

Ukratko, projekt će povećati osviještenost JLS o važnosti njihove uloge u procesima održivog razvoja i u postizanju aktivne uključenosti građana kroz poticanje provedbe DEAR-a u formalnom obrazovanju i javnim politikama.

Dakle, cilj projekta je potaknuti ulogu JLS kao katalizatora promjena u održivom razvoju u svojim zajednicama kroz jačanje njihovih kapaciteta za promicanje aktivnosti vezanih uz obrazovanje o održivom razvoju i postizanje veće usklađenosti javnih politika s procesima održivog razvoja čovječanstva.

Tradicionalno JLS nisu imale važnu ulogu u provedbi aktivnosti DEAR-a vezanih uz civilno društvo i razvojne procese- u tom području su glavnu ulogu imale udruge. U tom smislu, projekt potiče redovni i strukturirani dijalog i višedioničko partnerstvo između JLS i nevladinih organizacija (dalje u tekstu NVO), kako bi se osnažio angažman JLS i udruženja jedinica lokalne samouprave (dalje u tekstu UJLS) u promicanju lokalnog održivog razvoja i njihov angažman na globalnoj razini kroz decentralizirane politike, te kako bi one na taj način mogle postati ključni akteri u realizaciji inicijativa vezanih uz održivi razvoj. Projekt će povećati ulogu i angažman JLS-a i UJLS-a u području održivog razvoja, te će pospješiti decentralizirane aktivnosti suradnje kroz stvaranje sinergije među samim JLS-ima i između JLS-a i NVO-a.

JLS mogu igrati važnu ulogu u globalnom izazovu borbe protiv siromaštva, ulažući svoje resurse, provodeći lokalne politike i putem decentralizirane suradnje na održivom razvoju,

Ovaj projekt financira Europska komisija.

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

artikulirajući pritom svoje djelovanje zajedno s NVO-ima i uključujući lokalne dionike i građane u svoje aktivnosti vezane uz procese održivog razvoja, ne samo na lokalnoj, nego i na globalnoj razini. Štoviše, uvjereni smo da su europske lokalne vlasti, zbog svoje bliske povezanosti s potrebama građana, ključni katalizatori u promicanju aktivnog građanstva u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti, te u poboljšanju javnih politika koje uključuju obostrani angažman u procesima vezanim uz održivi razvoj. Stoga je važno poboljšati osviještenost, sposobnost i angažiranost JLS-a u dobivanju potpore javnosti u postizanju milenijskih ciljeva, te u uključivanju aktivnosti DEAR-a u svoje godišnje planove, radi poticanja građanske svijesti i angažmana u ovim pitanjima.

Kako bi JLS postale potpuno svjesne svojeg potencijala kao aktivnih dionika u međunarodnoj suradnji, ovdje navodimo neke od ključnih koncepata vezanih uz decentraliziranu suradnju i održivi razvoj koji počiva na dvjema premisama:

1. Lokalne vlasti su aktivni akteri u međunarodnoj suradnji i u području razvoja.
2. Jačanje lokalnih ovlasti i promicanje razvoja je prioritet međunarodne suradnje.

Razvoj

Interes za koncept razvoja raste nakon 2. Svjetskog rata. Nastanak novih nezavisnih država i procesi osamostaljenja naglašavaju potrebu za proučavanjem što bolje politike koja će omogućiti veću dobrobit i potrebu za analiziranjem uzroka gospodarskog rasta te razlika između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Otada je rasprava o razvoju stalna tema. Međutim, koncept razvoja ne može se definirati izvan vremenskog konteksta, budući da povijesni kontekst i njegova filozofija uvijek imaju snažan utjecaj na način na koji se razvoj može definirati. Štoviše, svako društvo i svako povijesno razdoblje imaju vlastitu formulaciju toga što je razvoj, a ona uključuje uvjerenja, očekivanja i mogućnosti koje prevladavaju u nekom povijesnom razdoblju. Nadalje, koncept razvoja je povezan s idejom o budućnosti koju određena ljudska zajednica želi ostvariti.

U 50-tima je razvoj postao stup rekonstrukcije međunarodnog poretka, te je počelo prevladavati strateško stajalište i interesi razvijenih zemalja nad stajalištem zemalja u razvoju. U posljednjih 50 godina, vizija razvoja je prolazila kroz neprestanu evoluciju i fluktuacije između stavljanja naglaska na rast kao glavni cilj razvoja i naglaska na podjednakoj važnosti postizanja razvoja i zadovoljavanja potreba ljudi, ovisno o tome pripada li ta vizija razvijenim zemljama, multilateralnim organizacijama ili zemljama u razvoju.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Međutim, 90-tih godina, unatoč različitim stajalištima, došlo je do konsenzusa o tome što su ciljevi razvoja. Vizija razvoja zasnovana na ideji modernizacije (pod time se misli na najviši stupanj industrijalizacije i životnog standarda u najbogatijim zemljama) postala je standard koji treba doseći. U skladu s tim, glavni je izazov bio da siromašnije zemlje u što većoj mjeri dostignu razvojne standarde bogatijih zemalja. To je dovelo do poistovjećivanja razvoja s gospodarskim rastom, jer se smatralo da u trenutku kada se postigne gospodarski rast, tada će se “automatski” dogoditi pozitivni učinci na najsiromašnije sektore, kroz *proces kapanja*. Od tada se glavnim ciljem ekonomije razvoja smatra povećanje količine usluga i roba, a razvoj je poput linearnog i rastućeg procesa koji mogu postići sve zemlje, osim što neke zemlje u taj proces uđu kasnije od drugih.

Međutim, u 90-tima, nakon što se pokazalo da rezultati razvoja koje je predviđalo srednjostrujaško ekonomsko stajalište, ne mogu biti učinkoviti, a u nekim se zemljama dogodio čak i porast siromaštva, isključivi naglasak na gospodarskom razvoju postaje upitan, te dolazi do strategije podjednagog postizanja i gospodarskog i socijalnog razvoja. To je dovelo do nastanka dvaju novih koncepata: koncepta razvoja čovječanstva i održivog razvoja.

Razvoj čovječanstva

Razvoj čovječanstva je proces širenja mogućnosti izbora kod ljudi. Tri su temeljna izbora: živjeti dugo i zdravo, stjecati znanja i imati pristup resursima potrebnim za dostojanstven životni standard.

Ova formulacija stajališta ili paradigma razvoja čovječanstva, proizašla je iz kritika usmjerenih prema isključivo ekonomističkoj viziji razvoja. Naime, sve do kraja 80-tih godina, prevladavao je stav da je ekonomski razvoj jedini cilj koji treba postići. Međutim, u ranim 90-tima je opći kontekst jasno tražio promjenu tog stajališta u smislu stvaranja protuteže ekonomističkoj viziji razvoja. Štoviše, razvoj čovječanstva podrazumijeva da ekonomski razvoj ne može biti temeljni cilj, već predstavlja samo jednu komponentu razvoja.

Ovu promjenu paradigme možemo ilustrirati na način da kažemo da je ranije glavno pitanje bilo “Kako se stvara nacija?”, dok s vizijom razvoja čovječanstva glavno pitanje postaje “Kako žive pripadnici nacije?”. Ovo stajalište o razvoju čovječanstva dovodi u pitanje izravnu povezanost rasta dohotka sa širenjem dodatnih izbora koji čine blagostanje ljudi. Analiziranje kvantitete ekonomskog razvoja nije dovoljno. U obzir se mora uzeti i kvaliteta procesa razvoja. To ne znači da se pristup razvoja čovječanstva ne obazire na gospodarski rast, već naprotiv, on naglašava da se taj rast mora vrednovati na temelju onoga što on donosi ljudima i kako pomaže ljudima da budu ispunjeni. Ukratko, razvoj čovječanstva brine se o postizanju pozitivne povezanosti između gospodarskog rasta i razvoja mogućnosti izbora kod ljudi.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

U tom smislu, razvoj čovječanstva predstavlja istodobno i proces i cilj.

Razvoj čovječanstva počiva na tri glavna stupa koja su jednako važna:

- društveni razvoj
- lokalni gospodarski razvoj
- institucionalni razvoj

Namjera mu je omogućiti ljudima dug i zdrav život, stjecanje znanja i pristup resursima potrebnim za dostojanstven životni standard, kako je spomenuto i ranije, a prema definiciji 1. UNDP-ijevog izvješća o razvoju čovječanstva.

No, razvoj čovječanstva ide i dublje od toga te širi se na sfere koje se također mogu smatrati temeljnim za dostojanstven životni standard poput nekih dodatnih izbora koje mnogi ljudi smatraju bitnima- od političkih, ekonomskih i socijalnih sloboda do omogućavanja kreativnosti i produktivnosti, te uživanja osjećaja samopoštovanja i zajamčenih ljudskih prava. Da zaključimo, razvojem čovječanstva se može smatrati razvoj ljudi i razvoj koji čine ljudi. (UNDP, 2000:17).

Izvješće o razvoju čovječanstva koje objavljuje UN-ov Program za razvoj (UNDP) postalo je temeljna referenca na pristup o razvoju čovječanstva, a nudi statističke podatke i analize razvoja u skladu s ovim pristupom, te uključuje nove i inovativne koncepte koji proširuju i obogaćuju taj pristup. U tom smislu, to izvješće sve više nudi nove ideje za oblikovanje globalnog poretka čovječanstva (demokratska vladavina, okoliš i energija, rodnost, javno zdravstvo, socijalna kohezija itd.).

UNDP-ijeva izvješća o razvoju čovječanstva: <http://hdr.undp.org/en/reports/> (dostupno na engleskom, španjolskom i francuskom).

Održivi razvoj

Održivi razvoj odnosi se na razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija, a da pritom ne onemogućuje buduće generacije u ostvarivanju svojih potreba (Svjetsko povjerenstvo za okoliš i razvoj, Brundtlandsko povjerenstvo 1987.).

Pojam ili koncept održivog razvoja javlja se kao posljedica brige o prekomjernom iskorištavanju zemaljskih resursa. Objavljivanje izvješća "Granice razvoja" (Meadows, 1972.) bilo je svojevrsno upozorenje o mogućim i nepoželjnim posljedicama gospodarskog rasta. Navedeni scenariji, zasnovani na pet varijabli (svjetska populacija, industrijalizacija, zagađenje, proizvodnja hrane i nestajanje resursa), jasno su ukazali na "preiskorištenost i kolaps" globalnog sustava sredinom i pred kraj 21. stoljeća, a temeljeni su na tezi prekomjernog rasta,

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Čiji tempo i porast su precizno objašnjeni, te na tezi da tehnološke mogućnosti za povećanje raspoloživosti resursa rastu samo linearno.

To je izvješće izazvalo svojevrsnu prekretnicu, s obzirom da je dotad postojao prešutni opći konsenzus o tome što razvoj znači i što on podrazumijeva, a to se odnosilo na mišljenje da je razvoj vezan uz gospodarski rast i da će zemlje u razvoju postupno dostići razinu blagostanja i potrošačkog standarda razvijenih zemalja. Međutim, ovo je izvješće jasno dokazalo da ovakav model razvoja više nije prihvatljiv, budući da podrazumijeva uništavanje prirodnih resursa i na taj način sprječava izjednačavanje zemalja u razvoju s razvijenim zemljama. Osnovna činjenica koja je ondje iznesena odnosi se na to da je održivost okoliša inkompatibilna s trenutnim gospodarskim rastom, da su iskorištenost prirodnih resursa i emisija CO₂ već sada neodrživi, te da ukoliko južne zemlje budu htjele dostići razinu industrijalizacije sjevernih zemalja, globalna ekološka situacija će postajati sve gora, jer će biti potrebno sve više i više prirodnih resursa (10 puta više).

Kritike na izvješće ukazuju na to da ono ne uzima u obzir tehnološki napredak i inovacije ili otkriće novih prirodnih resursa, bez kojih se ne mogu riješiti postojeći ozbiljni problemi s kojima se susrećemo (klimatske promjene, efekt staklenika, zagađenje vode i zraka, te masovno uništenje prirodnih resursa). Ocjena stanja neodrživog razvoja dovela je do konsenzusa o potrebi smanjenja emisije CO₂ na pola sadašnje vrijednosti, kao i o potrebi korištenja prirodnih resursa. U skladu s tim, a s obzirom na značaj i opseg ekoloških problema i njihove globalne dimenzije, s izvješćima iz Meadowsa započele su neke inicijative poput Rimskog kluba (1972., 1993.), Svjetskog povjerenstva za okoliš i razvoj (UNCED) poznatog i kao Samit u Rijju, Konferencija u Rijju i Zemaljski samit (1992.), te su postignuti neki dogovori i mjere (Agenda 21).

No, unatoč brojnim upozoravajućim izvješćima i prijekoju potrebi za umjerenim iskorištavanjem prirodnih resursa, posebice u sjevernim zemljama, još uvijek tek treba shvatiti da je pravi održivi razvoj, onaj koji podrazumijeva očuvanje prirodnih dobara za budući rast i razvoj, moguć jedino korištenjem obnovljivih resursa, minimaliziranjem korištenja neobnovljivih resursa i generiranjem isključivo biorazgradivih emisija. Postizanje ovih ciljeva podrazumijeva dubinsku promjenu navika i ponašanja.

Kao zaključak možemo istaknuti da su briga za okoliš i svijest o granicama gospodarskog rasta doveli do iskoraka u koncepciji razvoja. Međutim, dubinske promjene u gospodarskim i društvenim tokovima, neophodne za postizanje održivog razvoja, nisu se dosad realizirale na odgovoran način.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Razvojna suradnja

Koncept razvojne suradnje nastao je sredinom 20. stoljeća te je usko vezan uz određeno razumijevanje koncepta razvoja i uz snažnu međunarodnu neuravnoteženost. Na podrijetlo razvojne suradnje su snažno utjecala dva važna čimbenika: hladni rat i dekolonizacija. Štoviše, ideološki, vojni, politički i ekonomski sukob između zapadnih i istočnih blokova je odredio odredište pristizanja pomoći pa je ona bila raspoređena prema geostrateškim kriterijima i usmjeravana je prema zonama nad kojima su se htjeli uspostaviti kontrola i prijateljski odnosi. Nadalje, drugu značajku karakterizira pojava novih neovisnih država, koji proizlaze iz procesa dekolonizacije, slabog gospodarstva i nedostatnih resursa za održavanje osnovne infrastrukture, koje su tražile financijsku i tehničku pomoć. Snažan interes bivših kolonijalnih zemalja da ponovno uspostave sfere utjecaja u tim zemljama, kao i interes dviju vodećih zemalja hladnog rata koje su se borile za geopolitički utjecaj, jasno su naglasili značajke međunarodne suradnje.

Najnoviji ciljevi razvojne suradnje jesu iskorjenjivanje siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti te traganje za održivošću i trajno povećanje razine političkog, društvenog, gospodarskog te kulturnog razvoja u južnim zemljama. Nažalost, do 90-ih je godina međunarodna suradnja za pružanje pomoći bila obilježena nedostatkom prave suradnje između darovatelja pomoći i zemalja koje su je primale, kao i raznim oblicima uvjetovanosti potpore, raspršenošću projekata umjesto planiranjem programa razvoja itd. Zato je u kasnim 90-ima, donesen konsenzus o nužnosti promjene modela međunarodne razvojne pomoći. Štoviše, dogodile su se važne promjene u obrascima rasta trgovine, u kontekstu globalizacije. Taj je rast bio vidno neravnopravan diljem svijeta. Prema podacima koje je objavio UNDP (Indeks ljudskog razvoja), razlike između sjevernih i južnih zemalja narasle su u posljednjih nekoliko desetljeća, što dovodi do velikih razlika; najbogatijih 20% prima 82,7% od ukupnog globalnog prihoda, dok najsiromašnijih 20% dobiva samo 1,4% od ukupnog globalnog prihoda. Štoviše, koncept razvoja je enormno napredovao od strogo ekonomskog koncepta do koncepta više usko vezanog za ljude, što je dovelo do koncepta lokalnog i održivog razvoja čovječanstva.

Postupno je prihvaćanje koncepta razvoja čovječanstva otvorilo novu raspravu o ciljevima razvojne suradnje. Perspektiva koja je davala prvenstvo gospodarskom rastu zamijenjena je pristupom koji daje prednost sposobnostima ljudi. Ove su nove perspektive uvećale razvojnu suradnju, tako da može obuhvatiti tematski sudjelovanje, ravnopravnost između muškaraca i žena, borbu protiv nejednakosti između zemalja i unutar zemalja, političke slobode i ljudska prava, decentralizaciju na globalnoj razini i dobro upravljanje. Te nove teme povećavaju horizont pitanja u kojima razvojna suradnja može biti od koristi u izgradnji pravednijeg međunarodnog društva.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Pri proučavanju različitih područja djelovanja, odnosno međunarodne razvojne suradnje, važno je razlikovati različite metode koje se koriste za povezivanje pomoći razvoju. Ovisno o konkretnim ciljevima i metodama koje se koriste, mogu se odrediti različite vrste razvojne suradnje. Na temelju razvoja koncepta "međunarodne razvojne suradnje", i uzimajući u obzir cilj pomoći u svakom slučaju, različiti oblici razvojne suradnje mogu se odrediti kao: razvojna pomoć, humanitarna ili hitna pomoć te obrazovanje o održivom razvoju.

Razvojna pomoć:

Koncept međunarodne razvojne suradnje automatski se povezuje s pojmom "razvojna pomoć", koji je dio vanjske politike vlada različitih zemalja. Što se tiče suradnje, odnosi među zemljama imaju komponentu koja nadilazi čisto političko-strateški i ekonomski koncept suradnje, koja otvara prostor za solidarnost, međuovisnost i traganje za umrežavanjem radi promicanja općeg međunarodnog dobra. Razvojna pomoć obično objašnjava većinu aktivnosti razvojne suradnje koje provode nevladine razvojne organizacije i ostali subjekti u tom sektoru ili području te javne uprave. Ova se pomoć uobičajeno odvija preko nevladinih razvojnih organizacija i ostalih subjekata, te u manjoj mjeri, izravno kroz dogovore o bratimljenju i sporazume o suradnji u slučaju lokalnih samouprava.

Humanitarna pomoć

Ovaj se mehanizam suradnje sastoji od raznovrsnog skupa aktivnosti usmjerenih na pružanje pomoći žrtvama katastrofa (zbog više sile ili oružanih sukoba), ublažavanje njihove patnje, osiguravanje njihovog opstanka, zaštitu njihovih temeljnih prava, obranu njihovog dostojanstva i, ponekad, zaustavljanje društveno-ekonomskog raspada zajednica i pripremu istih u slučaju prirodnih katastrofa. Ovu vrstu pomoći mogu pružiti nacionalni ili međunarodni dionici. Međunarodna pomoć je pridružena odgovornosti suverene države da pomogne vlastitoj populaciji te se, u principu, pruža uz njeno odobrenje i kad god to zatraži, iako su u 90-ima dani resursi koji su dopuštali državama da izbjegavaju ove zahtjeve u iznimnim okolnostima. Načela humanitarne pomoći su: humanost, nepristranost, neutralnost, nediskriminacija, neovisnost, utemeljenost na pravima, poštovanje zakona, zaštita, jednakost, pravednost, jednakost spolova, kvaliteta, sudjelovanje, oprez, odgovornost i univerzalnost.

Obrazovanje o održivom razvoju

Obrazovanje o održivom razvoju je pristup koji obrazovanje smatra dinamičnim, interaktivnim i participativnim procesom povezanim s integralnim oblikovanjem kako bi ljudi mogli učiti o globalnim i razvojnim pitanjima; procesom koji omogućuje bolje razumijevanje uzroka nejednakosti u svijetu, a prije svega daje neke vještine i temeljne vrijednosti kako bi se omogućilo da ljudi stvaraju vlastite glasove i oblike angažmana kojima osiguravaju stvarnu društvenu promjenu, prepoznajući važnost povezivanja života ljudi diljem svijeta i

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

razumijevanja važnosti kritičkog razmišljanja, potrebe za razbijanjem stereotipa za pružanjem vještina i samopouzdanja ljudima kako bi podržali promjene koje vode prema pravednijem i održivom svijetu. Obrazovanje o održivom razvoju treba biti generator ideja, kreativnosti i novog načina razmišljanja o načinu kako bolje opremiti ljude u društvu za stvaranje pravednijeg svijeta i svijeta s više jednakosti.

Važno je naglasiti da sadržaji obrazovanja o razvoju ne govore samo o međuovisnosti između juga i sjevera, nego da sežu dublje uključujući i općenitije i šire koncepcije vezane uz obrazovanje o vrijednostima, obrazovanje za solidarnost, interkulturalno obrazovanje, obrazovanje za toleranciju, mirovno obrazovanje, obrazovanje o okolišu, obrazovanje o ljudskim pravima i sl. Istovremeno, obrazovanje o razvoju je dinamičan proces koji se razvija kako se razvijaju ljudi s kojima stupa u međudjelovanje u različitim okvirima: u formalnom, neformalnom i informalnom obrazovanju. U okviru formalnog obrazovanja, obrazovanje o razvoju se koristi za promicanje vrijednosti i stavova: pravednosti, jednakosti, tolerancije, solidarnosti i suradnje. U okviru neformalnog obrazovanja (u slobodno vrijeme) i informalnog (uglavnom kroz medije), obrazovanje o razvoju se obično razvija kroz kampanje za podizanje svijesti, istraživanja, potkazivanja, političko lobiranje. No, ključna točka i osnovni kriterij je da se, bez obzira na okvir djelovanja obrazovanja o održivom razvoju, ono ne može biti sačinjeno samo od izoliranih radnji, nego mora biti izgrađeno kao veći proces promišljanja i obuke te djelovanje koje preobražava, a koje zahtijeva srednjoročnu strategiju na globalnoj razini.

Stoga, obrazovanje o održivom razvoju predstavlja srednjoročni i/ili dugoročni proces koji podržava stalnu obuku koja omogućuje vezu između sadržaja obrazovanja o održivom razvoju i individualnog znanja; koje nudi analitičke kriterije kako bi ljudi mogli aktivno sudjelovati u razvoju svog okruženja i razumjeti veze između njihove lokalne stvarnosti i globalnog razvoja, tako da aktivno građanstvo može razviti strategije za djelovanje na promicanju pravednije globalne međuovisnosti.

Međunarodna suradnja: različiti dionici

Niže u tablici su predstavljene različite vrste pomoći i akteri uključeni u međunarodnu razvojnu suradnju, isključivo prema svojoj prirodi:

VRSTE POMOĆI I AKTERI		
Podrijetlo	Javno podrijetlo	Nacionalne, područne i lokalne vlasti u državama darovateljicama
	Privatno podrijetlo	Vlastiti resursi privatnih osoba/pojedinaca, tvrtki i/ili udruženja i sl.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključivo je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Vrste suradnje i uključeni dionici	Multilateralna suradnja	Agencije, ustanove ili autonomne vladine organizacije
	Bilateralna suradnja	Javna uprava i/ili neslužbene razvojne organizacije
	Decentralizirana suradnja	Javne uprave na područnoj ili lokalnoj razini
	Suradnja nevladinog sektora	Nevladine razvojne organizacije
	Poslovna suradnja	Poduzeća koja pružaju tehničku pomoć i transfer tehnologije
Obilježja sredstava	Povratna sredstva	Suradnja se mora refundirati u gotovom novcu ili u naturi
	Nepovratna sredstva	Suradnja se ne mora refundirati
Stupanj koncesionalnosti	Vezana pomoć	Primatelji ove vrste pomoći obvezni su nabavljati robu i usluge isključivo od države darovateljice
	Nevezana pomoć	Primatelji ove vrste pomoći nisu obvezni nabavljati robu i usluge isključivo od države darovateljice
Priroda suradnje	Financijska suradnja	Stvaran transfer sredstava primatelju
	Nefinancijska suradnja	Transfer znanja, tehnologije, materijala, kulturne i športske razmjene i sl.

Izvor: SPIECI, Vlada Argentinske Republike.

Ne predstavljaju sva javna financiranja s razvojnim ciljevima razvojnu suradnju i zbog tog razloga moramo znati što je, prema Organizaciji za ekonomsku suradnju i razvoj, uključeno u službenu razvojnu pomoć:

- (a) pruža je službeni sektor;
- (b) glavni cilj su promicanje gospodarskog razvoja i socijalne skrbi;
- (c) pruža se po povoljnim financijskim uvjetima (to znači da financijski transfer mora poboljšati uvjete pod kojima se ova financijska sredstva mogu dobiti na financijskom tržištu) i
- (d) zemlja primateljica pomoći mora biti zemlja u razvoju.

Koncept međunarodne razvojne suradnje automatski se povezuje s pojmom "razvojna pomoć", koji je dio vanjske politike vlada različitih zemalja. Što se tiče suradnje, odnosi među zemljama imaju komponentu koja nadilazi čisto političko-strateški i ekonomski koncept suradnje, koja otvara prostor za solidarnost, međuovisnost i traganje za umrežavanjem radi promicanje općeg

Ovaj projekt financira Europska komisija.

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

međunarodnog dobra. Razvojna pomoć obično objašnjava većinu aktivnosti razvojne suradnje koje provode nevladine razvojne organizacije i ostali subjekti u tom sektoru ili području te javne uprave. Ova se pomoć uobičajeno odvija preko nevladinih razvojnih organizacija i ostalih subjekata, te u manjoj mjeri, izravno kroz dogovore o bratimljenju i sporazume o suradnji u slučaju lokalnih samouprava.

Treba također obratiti pažnju na sve veću važnost aktivnosti suradnje koje su razvile druge razine upravnih organizacija, kao što su područne ili lokalne samouprave (općine, gradska vijeća itd.). Ovo se može definirati kao decentralizirana suradnja koja je, unatoč tomu što dijeli neka slična obilježja s razvojnom suradnjom nacionalnih vlada, obično manje uvjetovana političkim pitanjima, a više usmjerena na izgradnju kapaciteta institucija i lokalne aspekte razvoja.

Decentralizirana suradnja

Decentralizirana suradnja se pojavila tijekom 90-ih godina kao reakcija na ograničena pretjerano centraliziranog i vertikalnog pristupa i definiciju službene razvojne pomoći. Pod decentraliziranom suradnjom podrazumijevamo dva pojma, ali obje se perspektive bave uključivanjem novih dionika u razvojnu suradnju.

Pojava decentralizirane suradnje je odgovor na nove realnosti u društvima. Decentralizacija i demokratizacija su dva procesa kojima veliki dio zemalja eksperimentira i koji potiču pojavu novih aktera u zemljama u razvoju u ime civilnog društva. Decentralizirana suradnja promovira nove snage (sindikati, lokalne zajednice, proizvođačke zadruge i dr.) koje su sposobne izraditi prijedlog razvoja i koji imaju kapacitete za njeno uspostavljanje. Različiti su čimbenici potaknuli rastuće protagoniste civilnog društva i poboljšali osnivanje novih radnih okvira između civilnog društva i države: kriza države, ekonomska liberalizacija, decentralizirani procesi, snažniji utjecaj participativnog pristupa u definiranju razvojne suradnje, promicanje demokratizacije, promatranje ljudskih prava kao načina za izgradnju kapaciteta civilnog društva i pružanja podrške lokalnoj razini kao prikladnoj razini za uravnoteživanje procesa globalizacije.

Šira definicija decentralizirane suradnje referira se na prijedlog novih oblika suradnje, dok se restriktivnija definicija referira na ulogu koju lokalni ili regionalni darovatelji mogu imati u međunarodnoj razvojnoj suradnji.

Prvi definicija naglašava decentralizaciju inicijativa i odnosa s južnim zemljama, uključujući pojavu velikog tipa dionika iz civilnog društva u međunarodnoj razvojnoj suradnji te istovremeno naglašava potrebu za poticanjem većeg sudjelovanja dionika iz zemalja u razvoju kako bi oni mogli biti protagonisti vlastitog razvoja. Ovu je viziju prihvatila Europska unija, dok

Ovaj projekt financira Europska komisija.

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

se u užem smislu, decentralizirana suradnja referira na službene razvojne pomoći koje pružaju uprave na razini nižoj od državne (regionalna, županijska i/ili tijela lokalne vlasti).

Šira je vizija razvijena u okviru četvrte konvencije potpisane u Lomeu i ona odražava novi smjer uloge vlade, protagonista i aktivne uloge koje trebaju preuzeti korisnici i lokalna civilna društva u vlastitom razvoju: novi pristup u odnosima suradnje koji nastoji uspostaviti izravne veze s lokalnim predstavničkim tijelima i promovirati vlastite sposobnosti za planiranje i provedbu razvojnih inicijativa s izravnim sudjelovanjem populacije kojih se one tiču, uzimajući u obzir njihove interese i stavove o vlastitom razvoju.

Važno je spomenuti i dvostruku perspektivu koja proizlazi iz decentralizirane suradnje:

- a) s jedne strane, postojanje novog prostora za lokalne dionike u društvima u razvoju, koji imaju veću ulogu i odgovornost u provedbi vlastitog razvoja
- b) s druge strane, novi pristup uloge dionika suradnje u zemljama darovateljicama ih tjera da se zapitaju kako mogu modificirati svoje ponašanje da bi osnažili i promicali uloge i kapaciteta civilnog društva i vlada zemalja u razvoju.

Decentralizirana suradnja svojim pristupom daje potporu organizacijama civilnog društva, decentraliziranim javnim upravama, stručnim udruženjima, ruralnim i urbanim zadrugama, tvrtkama, sindikatima, sveučilištima te općenito, svim snagama u društvu, kako bi mogli sudjelovati u promicanju društvenog i gospodarskog razvoja zemalja u razvoju.

Ova je vizija decentralizirane suradnje usko povezana s prijedlozima za jačanje civilnog društva i osiguravanje njihove veće uloge u razvoju. Iako ova perspektiva stavlja naglasak na širenje dionika u pitanjima razvoja, također naglašava važnost načina na koji su ovi izvršitelji međusobno povezani. Decentralizirana suradnja želi uspostaviti nove oblike interakcije koji kombiniraju javne i privatne gospodarske aktere, političke i društvene organizacije na sjeveru i jugu za pravedniji razvoj.

Decentralizirana suradnja nije novi instrument, ali promiče drugačiju perspektivu, novi pristup, komplementaran s tradicionalnim načinima suradnje. Njene su ključne riječi: institucionalni pluralizam, sudionički razvoj i decentralizacija.

Smatramo da je važno razumjeti što šira vizija decentralizirane suradnje znači, s obzirom na to da joj je s restriktivnom vizijom zajedničko to što predlažu pojavljivanje lokalne samouprave kao novog dionika u razvojnim pitanjima koji daje dodatnu vrijednost zahvaljujući svom specifičnom znanju i iskustvu. Projekt DEAR STUDENT se temelji na stavu da su JLS može i mora igrati važnu ulogu u međunarodnoj razvojnoj suradnji i zbog svoje neposredne blizine potrebama građana i svoje uloge u savladavanju izazova održivog razvoja na globalnoj razini moraju biti ključni dionici u promicanju lokalnog održivog razvoja kroz decentralizirane politike suradnje. Kako i zašto objašnjavamo u nastavku:

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

Međunarodne aktivnosti lokalnih vlasti – decentralizirana suradnja

Međunarodne aktivnosti lokalnih vlasti oslanjaju se na sposobnosti lokalnih samouprava za uspostavu odnosa sa subjektima na međunarodnoj razini.

Velike društvene, ekonomske, političke i kulturne promjene do kojih je došlo globalizacijom potaknule su sve veću međuovisnost između zemalja što je ojačalo pristup međunarodnoj sceni različitim dionicima kao što su privatne tvrtke, organizacije civilnog društva, studenti i jedinice lokalne samouprave.

Povijesno, jedinice lokalne samouprave suočavale su se s mnoštvom problema povezanih s teritorijem i građanima koje predstavljaju. Kao rezultat teritorijalne blizine i specifičnih znanja i iskustava jedinice lokalne samouprave uspjele su se pozicionirati kao promotori i rukovoditelji javnih politika koje promiču promjene, ne samo na svom području nego i šire, a poticaj za to bio je nastojanje da razumiju i reagiraju na globalne probleme koji su ih potaknuli da se povežu na međunarodnoj razini.

Međunarodne aktivnosti jedinica lokalne samouprave proizašle su iz novih okolnosti, interesa i novih stavova koji rješavanje problema na lokalnoj razini stavljaju u koštac s problemima čije porijeklo i posljedice mogu imati globalne značajke. Tako su pitanja kao što su međunarodna solidarnost, izgradnja međunarodnih odnosa, valorizacija koncepta teritorija i baštine i druga politička pitanja postala izazov i sve veća okupacija u svakodnevnom radu jedinica lokalne samouprave.

Jedinice lokalne samouprave uključile su se u međunarodne sfere zahvaljujući četirima glavnim čimbenicima:

- odgovoru na globalizacijske trendove
- političkim i upravnim decentralizacijskim procesima
- odgovoru na interne politike i trendove koji su se dogodili na područjima gradova u kojima je sjedište jedinica lokalne samouprave
- razvoju regionalizma i regionalnih procesa integracije

Pojavom procesa političke i administrativne decentralizacije, kojom je dio poslova prebačen na lokalne vlasti, JLS su preuzele puno poslova kojima trebaju svakodnevno upravljati, a u mnogim su situacijama prisiljeni preuzeti na sebe i rješavanje ili ublažavanje i drugih problema koji obično nisu u njihovoj nadležnosti, ali ih moraju rješavati kako bi mogli nastaviti s razvojem i provedbom svojih planova. To je razlog zbog kojeg je stečeno znanje i iskustvo iskorišteno za promoviranje lokalnog ljudskog razvoja (socijalno poduzetništvo, socijalna uključenost, lokalne

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

snage, ruralni razvoj, stručno osposobljavanje, očuvanje baštine, promicanje kulture, upravljanje vodama, stanovanje, građansko sudjelovanje, umrežavanje jedinica lokalne samouprave, javno-privatno partnerstvo, stvaranje novih radnih mjesta itd.), a vrlo je važno i znanje kako se ta iskustva mogu iskoristiti na međunarodnoj razini, posebno kroz lokalne politike decentralizirane suradnje.

Što je decentralizirana politika suradnje jedinica lokalne samouprave?

Decentralizirana suradnja proizlazi iz kritike da je provedba dosadašnjeg oblika klasične suradnje neučinkovita i birokratizirana, ali i iz uvjerenja da su jedinice lokalne samouprave sposobne promicati međunarodnu suradnju u području razvoja, s obzirom na svoja specifična znanja i iskustva. Decentralizirana suradnja, naime, kao svoje nove paradigme razvoja postavlja sljedeće: ljudski razvoj, sudjelovanje, dobro upravljanje i uspostavljanje ravnopravnijih odnosa u društvu.

Decentralizirana suradnja, osim važne uloge koju daje jedinicama lokalne samouprave, ima i neke druge karakteristike i dodane vrijednosti po kojima se razlikuje od klasične suradnje:

1. Potiče sudjelovanje različitih decentraliziranih subjekata koji mogu i moraju imati aktivnu ulogu u programiranju, promociji i upravljanju razvojnim aktivnostima, također potiče sudjelovanje i koordinaciju s ostalim dionicima koji se pojavljuju kao partneri ili odgovorni subjekti za provedbu određenih aktivnosti (središnja vlada, udruge, lokalne zajednice...)
2. Opseg aktivnosti decentralizirane suradnje poklapa se s nadležnošću lokalnih vlasti. U tom smislu decentralizirana suradnja odgovara ne samo na pitanja i probleme središnje vlasti, nego nadopunjuje tradicionalnu bilateralnu suradnju, jer jedinice lokalne samouprave imaju više iskustva i znanja o problemima na terenu u koje bilateralna suradnja obično ne zalazi.
3. Decentralizirana suradnja nadilazi pitanja raspodjele financijskih sredstava, budući da uključuje i razmjenu iskustava u pružanju javnih usluga, promociji institucionalnog jačanja lokalnih ustanova, lokalnoj infrastrukturi, lokalnom razvoju, upravljanju teritorijem itd. U ovom smislu decentralizirana suradnja znači aktivnu i vodeću ulogu lokalnih institucija u promicanju međunarodne suradnje.
4. Dionici decentralizirane suradnje kao decentralizirana javna tijela su autonomni. Jedinice lokalne samouprave imaju svoje programe i proračune pa stoga ne ovise o središnjoj vlasti kada je u pitanju provedba aktivnosti suradnje.
5. Autonomija jedinica lokalne samouprave koje ostvaruju suradnju omogućuje da se politika decentralizirane suradnje provodi s manje ograničenja, da bude fleksibilnija i s manjim brojem propisa od tradicionalnih oblika suradnje.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

6. Decentralizirana suradnja omogućuje uspostavljanje stabilnijih odnosa između subjekata koji u toj suradnji sudjeluju. Sama priroda suradnje decentraliziranih subjekata omogućuje veće vremenske prilagodbe kao i prilagodbu ostalim specifičnostima, što omogućuje srednjoročnu i dugoročnu suradnju, a može pridonijeti i učinkovitim dugoročnim procesima vezanim za lokalni razvoj.
7. Decentralizirana suradnja temelji se na izravnom interesu svakog sudionika ili partnera što izgrađuje horizontalno-simetrične međusobne odnose kao i zajedničke interese.
8. Suradnja može uključivati širok spektar dionika, što stvara dugoročno održivu vezu koja uključuje i neekonomske ciljeve, čime se jačaju međunarodni odnosi temeljeni na miru i prijateljstvu među narodima.

Noviji trendovi politike decentralizirane suradnje manji naglasak stavljanju na transfer novca, a prioriteta su instrumenti kao što su tehnička pomoć, transfer tehnologije, razmjena iskustava, obučavanje ljudskih resursa (i tehničkog i izabranog osoblja) i institucionalni razvoj. Suradnja je usredotočena na tehničke stvari koje će poticati razmjenu tehničkih i upravljačkih iskustava kako bi pojedinci i institucije povećali kapacitete i promovirali vlastiti razvoj. To pokriva širok spektar aktivnosti kao što su savjetovanje, stipendiranje, institucionalne potpore, podrška kreiranju lokalnih politika, jačanje kapaciteta isl.

Glavni ciljevi tehničke suradnje su:

- 1) Pridonijeti stvaranju osnova za održivi i endogeni razvoj ¹(poticanje razvoja endogenih čimbenika kao što su ljudski kapital i lokalne institucije).
- 2) Povećati učinkovitost jačanja institucionalnih kapaciteta korisnika kako bi provodili međunarodnu razvojnu suradnju u svojim zemljama (u skladu s Pariškom deklaracijom i Accra programom).

U tom smislu, institucionalno jačanje, podrška lokalnim javnim politikama, promicanje lokalnog razvoja, osnaživanje lokalne zajednice i interesnih skupina su tematske osi koje prevladavaju u procesima decentralizirane suradnje i politike.

Postoje različite vrste politika decentralizirane suradnje koje koriste jedinice lokalne samouprave:

¹ Nova uloga samoupravnih jedinica izrasla oko potrebe njihovog aktivnog uključivanja u poticanje gospodarskog i društvenog razvoja utemeljenog na prepoznavanju i poticanju vlastitih potencijala. Endogene varijable – socijalni razvoj, ljudski kapital, znanje, inovacije, lokalne institucije.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

- Neizravna suradnja financira projekte ili aktivnosti koje predlažu i provode organizacije civilnoga društva. Neizravna suradnja trenutno predstavlja glavni oblik decentralizirane suradnje. U ovom slučaju jedinice lokalne samouprave samo financiraju projekte organizacija civilnoga društva i tu se zapravo ne razvija prava političko javna suradnja.
- Decentralizirana (razvojna) politika suradnje smatra se izrazom političke volje lokalne vlasti da igra aktivnu ulogu u međunarodnoj razvojnoj suradnji.
- Izravna suradnja se odlikuje uspostavom izravnih odnosa između jedinica lokalne samouprave iz različitih zemalja. Ova važna komponenta daje posebnost i dodatni značaj vrijednosti decentralizirane suradnje. To podrazumijeva i potiče suradnju između partnera. U tom smislu se razlikuje od drugih oblika partnerstva uspostavljenih od strane drugih zainteresiranih strana (države, organizacija civilnoga društva, drugih organizacija itd.) i jasno odstupa od odnosa “darovatelj- korisnik” te uspostavlja sustav gdje jedinice lokalne samouprave prepoznaju jedne druge kao aktivne sudionike suradnje.
- Međuopćinska suradnja se javlja polako i nadilazi paradigmu razvojne pomoći i borbe protiv siromaštva tako da uz ove ciljeve pokazuje i volju za aktivnim uključivanjem u međunarodne aktivnosti jedinica lokalne samouprave i nastojanje da ojačaju svoju prisutnost u svijetu.

Međunarodna suradnja jedinica lokalne samouprave učvršćuje međunarodno djelovanje gradova i lokalne vlade te promiče progresivno priznavanje teritorijalne i lokalne dimenzije u međunarodnim odnosima, te odgovara na globalne situacije pružajući nove pristupe, nova znanja i razmjenu novih iskustava između vlada s različitih kontinenata.

Zbog specifičnog sadržaja, izravna međuopćinska suradnja podržava oblike suradnje s naglaskom na lokalna i područna pitanja (pitanja lokalnih javnih politika, komunalnih usluga, lokalnog ekonomskog razvoja, stanovanja, upravljanja teritorijem itd.) i potiče stabilne i održive radne okvire. Odluka općina i gradova da usvoje politiku decentralizirane suradnje temelji se na uvjerenju da su jedinice lokalne samouprave ključni dionik lokalnog razvoja i suradnju mogu obavljati na osnovi svoje strateške uloge koju imaju na svome teritoriju te svoja znanja i iskustva mogu ojačati partnerskim djelovanjem na drugim područjima. U tom smislu politika decentralizirane razvojne suradnje je izravni nastavak lokalne razvojne politike koje provode na vlastitom teritoriju.

Promjena uvedena u vrstu odnosa ima vidljiv utjecaj na sam proces suradnje. Kad decentralizirana suradnja kao glavni cilj ima poboljšanje životnih uvjeta za “korisničko” stanovništvo, jedinice lokalne samouprave često se kod provedbe projekata oslanjaju na udruge civilnog društva koje tada djeluju kao zamjena koja odgovara na nedostatak održivog razvoja ljudskih resursa koji se bave lokalnim politikama. U novoj perspektivi politike direktne

Ovaj projekt financira Europska komisija.

Obrazovanje o održivom razvoju čovječanstva

decentralizirane suradnje, jedinice lokalne samouprave se ne oslanjaju na to da će nekome delegirati vođenje i provedbu projekata, nego naprotiv izravno definiraju sadržaj te politike. Izravna suradnja jača odnose s gradskim/općinskim upravama južnih zemalja, te je u potrazi za pravim i sposobnim partnerima, a ne korisnicima. To znači, s jedne strane uspostaviti uravnotežene i primjerene konzultacije s organizacijama civilnoga društva koje se temelje na zajedničkoj definiciji lokalne strategije suradnje, a s druge strane - ugraditi međunarodnu suradnju kao važnu značajku u svim općinskim/gradskim politikama.

Ova nova perspektiva razvoja općinske suradnje postavljena je oko ideje jednakosti u pristupu i odnosima među institucijama. Decentralizirana suradnja postaje način na koji jedinice lokalne samouprave u interakciji stvaraju odgovarajuće iskustvo koje će omogućiti da bolje obavljaju svoju funkciju kao javna institucija koja služi građanima u okviru koncepta internacionalizacije u lokalnim okvirima. Ovaj pojam je danas rastući fenomen i naglašava značajan trend u razvoju međunarodnih odnosa te odražava promjene koje su se pojavile na tom području kao rezultat slabljenja nacionalnih država, pogotovo u kontekstu regionalne integracije kao što je Europa, ubrzanog procesa globalizacije i nova važnost koju dobiva teritorij i razvoj na lokalnoj razini, promiče ulogu jedinica lokalne samouprave kao važnog sudionika u međunarodnoj razvojnoj suradnji.

Ovaj projekt financira Europska komisija.

„Izrada ove publikacije omogućena je financijskom podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.“